

JANA GERŽOVÁ:

From Voiceless Nature To A Subject With Its Own Voice

JANA GERŽOVÁ:

Od nemej prírody k subjektu s vlastným hlasom

Annotation

This essay maps the relationship that current artists and curators have with nature, and above all their effort at establishing an intermittent connection with it, where a forest, tree or plant is perceived as a sensing or even thinking entity. The author draws on several model exhibitions mounted recently in the Czech Republic and Slovakia – *How Forests Think* (Jihlava, Czech Republic, 2018), *Into the Wild* (SNG, Schaubmarov mlyn, Slovakia, 2020), *To Be a Forest* – Helena Tóthová, Bratislava, Slovakia, 2018), *Being Landscape* – Miloš Šejn, Plzeň, Czech Republic, 2010), *4 Ways Of Nature* (Nitra, Slovakia, 2020), placing them in the broader context of post-anthropocentric thought, building on the idea that “it does not consider the human to be the dominant or the most important species, nor does it see the world as arranged solely for human use and benefit” (Joanna Zylińska: *Minimal Ethics for the Anthropocene*, 2014).

Jana Geržová, art historian and critic and chief editor of the art journal *Profil súčasného výtvarného umenia* / *Profile of Contemporary Art*.

Ako myslia lesy, Do divočiny, Byť lesom, Byť krajinou, 4 cesty prírodou je len niekoľko názvov, pod ktorými sa aktuálne, v nedávnej i dávnejšej minulosti, uskutočnili v Česku a na Slovensku výstavy tematizujúce vzťah súčasných umelkyň, umelcov a kurátorov ku krajine. Odráža sa v nich celé spektrum meniacich sa postojov, od romantického úteku do prírody, ktorá je vnímaná ako stratený raj, cez individuálne a kolektívne pokusy chrániť ju a nadviazať s ňou prerušené spojenie až po projekty, kde sú krajina a jej súčasti – les, strom, rastlina – vnímané ako cítiaca, či dokonca myslíaca entita. Spoločným menovateľom je tu príklon na stranu tých, ktorí odmietajú pristupovať k prírode pragmaticky ako k zdroju energie, surovín a potravy a ako alternatívu predkladajú ideu obnoveného partnerstva medzi ňou a človekom. Pretože príroda sa už nepovažuje za vlastníctvo človeka, objekt jeho záujmu, ale vystupuje ako autonómny subjekt, v tvorbe súčasných výtvarníkov a výtvarníkov hrá významnú úlohu empatia, schopnosť počúvať, dívať sa.

Daniel Fischer: *Stromy III*, 1974 – 1975, ofset, 50 x 40 cm, detail. V zbierke SNG

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že obrat od nemej prírody k subjektu s vlastným hlasom súvisí s aktuálnou globálnou ekologickou krízou, spôsobenou dlhodobou činnosťou človeka, jeho podrobovaním si prírody. Hoci tento proces sa začal už v okamihu, keď sa z lovca nomáda stal usadený poľnohospodár kľúčujúci lesy, za posledných dvesto rokov proces vykorisťovania akceleroval natoľko, že odborníci hovoria o antropocéne,¹ novej etape vo vývoji zeme, kde sa dôležitým deštruktívnym geologickým činiteľom stáva sám človek. Antropocén je síce spájaný s érou ľudí, ale ak má človek prežiť, musí opustiť predstavu, že práve on je mierou vecí. V tomto zmysle ide o istý paradox, pretože v období pomenovanom podľa človeka (anthropós – človek, cene – nový) sa bude musieť presadiť postantropocentrické myslenie, ktoré stavia na tom, že „človek sa nepovažuje za dominantný alebo najdôležitejší druh, a ani svet nie je nazeraný ako miesto, ktoré je vytvorené výhradne pre potrebu a prospech ľudí“.² Názor Joanny Zylinskej, profesorky na New Media and Communications, Goldsmiths, University of London a autorky knihy *Minimálna etika pre antropocén (Minimal Ethics for the Anthropocene)* (2014), nie je ojedinelý. Bruno Latour, jeden z významných súčasných vedcov, už v knihe *Politika prírody: Ako uplatniť vedu v demokracii (Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy)* (2004) trval na tom, že je nevyhnutné prejsť od projektu modernizácie k tomu, čo nazval „ekologizácia“ alebo pochopenie našej prepojenej závislosti od mimoludského sveta, do ktorého sme vložení a z ktorého sme stvorení.³ Pojmy mimoludský svet, mimoludské formy života, mimoludské bytosti sa v tomto kontexte stávajú veľmi frekventované. Ilustrujú ústup z pozície antropocentrizmu, pre ktorý bola určujúca predstava, že svet bol stvorený pre človeka na akceptovanie rozmanitosti života na zemi utvárajúcej interakciu medzi človekom a miliónom rastlín a živočíchov, pričom tieto vzťahy nie sú hierarchické, ale sieťové, kde má každá živá entita rovnako významné postavenie.

V roku 2013 vyšla kniha *Ako myslia lesy: K antropológii idúcej poza človeka*,⁴ ktorej autorom je Eduardo Kohn (nar. 1968), antropológ pôsobiaci na McGill University v Montreale. Na stránke vydavateľa je stručná anotácia, ktorá sa začína emotívnou, ale pre nás prekvapujúcou otázkou: Dokážu lesy myslieť? Kohn strávil štyri roky terénneho etnografického výskumu v odľahlých oblastiach dažďového amazonského pralesa v ekvádorskej dedine Ávila, kde sa dostal do kontaktu s pôvodným indiánskym etnikom. Nie sú tam žiadne cesty a všetka ich obživa pochádza z lesa alebo zo záhrad. Život tohto spoločenstva, izolovaného od súčasnej civilizácie, ktoré existuje v úzkom kontakte s okolitou prírodou s celým komplexom existujúcich foriem života, ho utvrdil v poznaní, že na to, aby sme pochopili, „čo to znamená byť človekom, musíme primerane teoretizovať náš vzťah k mnohým druhom mimoludských bytostí“.⁵ Provokatívny podtitul jeho knihy *K antropológii idúcej poza človeka* naznačuje mieru, akou Kohn spochybňuje samotné základy antropológie. Smer, akým sa vývoj v tejto vednej oblasti uberá, pomenoval v kontexte Kohnovej knihy Bruno Latour: „Čítal som knihu *Ako myslia lesy* ako súčasť silného hnutia, ktoré má za cieľ vybaviť antropológov, a čo je dôležitejšie, etnografov, intelektuálnymi nástrojmi potrebnými na zvládnutie novej historickej situácie: *ostatní* (the others) už nie sú mimo; mimoludské bytosti sa musia do našich úvah dostať aktívnejšie... znamená to zánik starších pojmov prírody a kultúry, kde je

1 Termin sa začal používať už v 80. rokoch minulého storočia, ale spopularizovala ho dvojica Eugene F. Stoermer a Paul Crutzen, biológ a atmosférický chemik, v článku uverejnenom v roku 2000 v časopise *Global Change Newsletter*. CRUTZEN, Paul J. – STOERMER, Eugene F. The 'Anthropocene'. In *Global Change Newsletter*, 2000, č. 41, s. 17 – 18.

2 ZYLINSKA, Joanna. *Minimal Ethics for the Anthropocene*. Ann Arbor, MI: Michigan Publishing, University of Michigan Library, Open Humanities Press, 2014, s. 20.

3 Bližšie pozri Diplomacia v kontexte teórie Gaia. Bruno Latour v rozhovore s Heather Davisovou. In *Profil*, 2016, č. 1, s. 8 – 31.

4 KOHN, Eduardo. *How forests think: Toward an anthropology beyond the human*. Berkeley: University of California Press, 2013. Digitálna verzia knihy je dostupná na https://is.muni.cz/el/1423/podzim2015/SOC587/um/KOHN_HowForestsThink_2013.pdf.

5 Tamže.



Daniel Fischer: Stromy III, 1974 – 1975, ofset, 50 x 40 cm. V zbierke SNG

kultúra chápaná ako náprotivok prírody.⁶ Ak sa tu hovorí o mimoludských⁷ živých bytostiach, nemyslia sa tým len zvieratá, ktorým bol aj u nás nedávno priznaný status živej, citiacej bytosti,⁸ ale prekvapujúco aj rastliny. Mladá austrálska vedkyňa Monica Gagliano, reprezentantka evolučnej ekológie⁹ pôsobiaca na School of Life & Environmental Sciences a Sydney Environment Institute, University of Sydney,¹⁰ hovorí: „Poznávacia schopnosť rastlín je nová a vzrušujúca oblasť výskumu zameraného na experimentálne testovanie kognitívnych schopností rastlín vrátane ich vnímania, procesov učenia, pamäti a vedomia.“ V knihe *Thus Spoke the Plant: A Remarkable Journey of Groundbreaking Scientific Discoveries and Personal Encounters with Plants* (2018) popularizuje svoje výskumy vrátane nového odboru rastlinnej bioakustiky, kde experimentálne preukázala, že rastliny „hovoria“, teda zvuky nielen vysielajú, ale aj prijímajú z okolia a reagujú na ne. Nadväzuje tak na výskumy prírodovedca Erazma Darwina (1731 – 1802), ktorý už v 18. storočí pripisoval rastlinám určitý stupeň duševnej činnosti, a jeho vnuka Charlesa Darwina (1809 – 1882), ktorý túto myšlienku rozvinul v knihe *Sila pohybu rastlín* (*The Power of Movement in Plants*). Galiano je tiež spolueditorkou antológie *The Language of Plants: Science, Philosophy and Literature* (2017), ktorá prostredníctvom dialógu medzi vedou, filozofiou a literatúrou vyzýva nielen prehodnotiť náš vzťah k rastlinnému svetu, ale aj budovať nové ekologické vedomie postavené na interakcii s rôznymi formami života. Prispeli do nej napríklad aj feministka a filozofka Luce Irigaray, ktorá sa pýta Čo nám hovorí rastlinný svet, a Timothy Morton, u nás známy ako predstaviteľ špekulatívneho realizmu a objektovo orientovanej ontológie,¹¹ štúdiou Čo o sebe hovoria rastliny, ktorá vychádza z jeho dvoch zásadných publikácií *Ekológia bez prírody* (*Ecology Without Nature*, 2009) a *Ekologické myslenie* (*The Ecological Thought*, 2010).

Nie je podstatné, či táto zmena optiky je odpoveďou „na bezprecedentnú planetárnu krízu“, ako situáciu už v roku 2013 pomenoval britský vedec Stephen Emmott v knihe *Ten Billion*. Dôležitý je fakt, že scitlivenie voči prírode sa deje na rôznych úrovniach naprieč celou spoločnosťou. Aj umelkyne a umelci si uvedomujú, že predpokladom odvrátenia hroziacej katastrofy je radikálne zmeniť naše správanie, náš spôsob života i bytia vo svete. Časť z nich sa pridáva na stranu ekologických aktivistov, časť verí, že umenie má potenciú dospieť k tejto zmene inými cestami. I keď si obrat od nemej prírody k hovoriacemu subjektu uvedomuje čoraz viac mladých umelkýň a umelcov, majú na čo nadviazať. Na možnosti, ako prostredníctvom umenia zmeniť náš postoj k svetu, dlhodobo upozorňujú viacerí umelci staršej generácie. Patrí k nim aj Daniel Fischer, ktorý verí, že umenie „konfrontuje človeka so životnou výzvou – ísť cestou dozrievania, podstúpiť dobrodružstvo kvalitatívnej premeny vedomia, keď opustíme egocentrické orientácie v mene altruistických, tak ako to pomenoval Fromm, keď rozlíšil protiklad dvoch diametrálne rozdielnych životných motivácií – mať a byť“. Podľa Fischera je to práve kultúra, ktorá by sa mala stať „akýmsi katalyzátorom premeny ega na eko, premeny vzťahu ja na ty“.¹²

Jana Geržová, historička a kritička umenia, šéfredaktorka časopisu *Profil súčasného výtvarného umenia*.

6 LATOUR, Bruno. *On selves, forms, and forces*. Dostupné na http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/P-171-KOHN-HAU_0.pdf [20. 4. 2020].

7 Nezaoberám sa tu mimoludskými bytosťami – kybernetickými organizmami. Bližšie pozri napr. POHL, Rebecca. *Donna Haraway's A Cyborg Manifesto*. Macat International Ltd., 2018; BRAIDOTTI, Rosi. *Posthuman*, Kindle Edition, 2013.

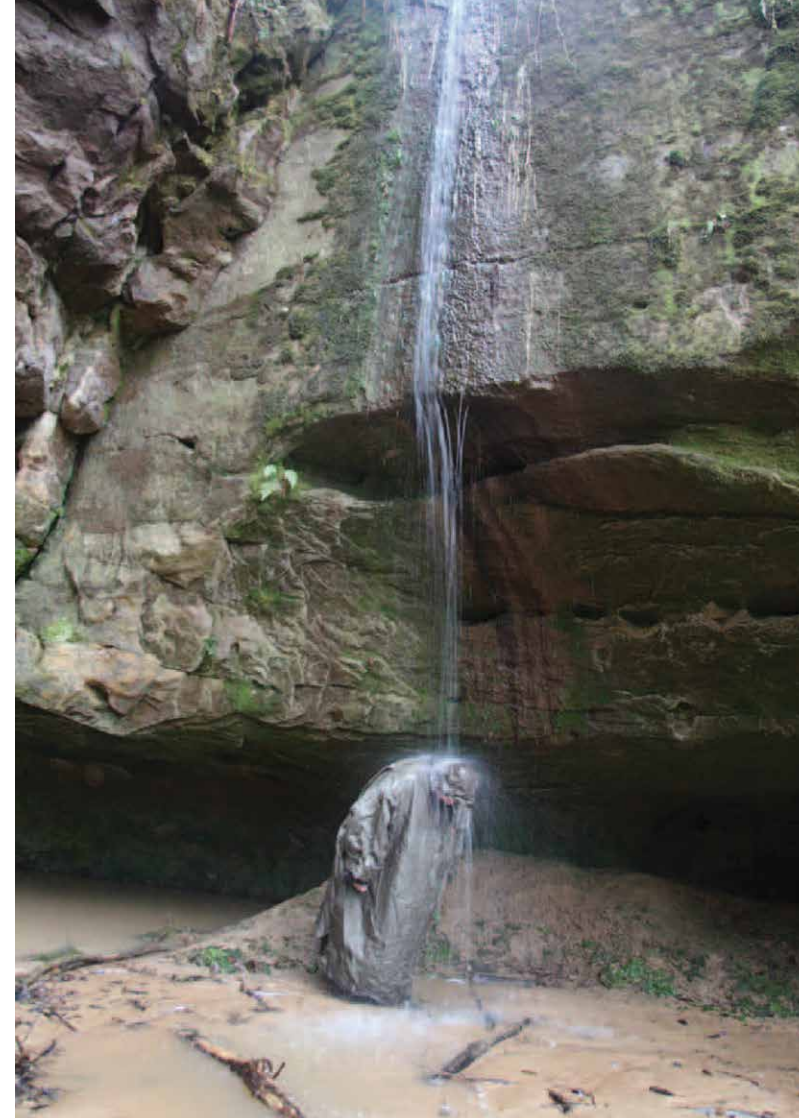
8 Dňa 1. 9. 2018 nadobudla účinnosť novela zákona o veterinárnej starostlivosti, ktorá sa nepozerala na zviera ako na vec, ale ako na živú, citiacu bytosť.

9 BALUŠKA, František – HLAVÁČKA, Andrej. Rastlinná neurobiológia. Nová vedná disciplína 21. storočia. In: *Vesmír*, 2006, č. 85, s. 410. Dostupné na <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2006/cislo-7/rastlinna-neurobiologia.html>.

10 Pozri <https://www.monicaagliano.com/>.

11 Bližšie pozri MEGYEŠI, Peter. Sprievodca špekulatívnym realizmom. In: *Profil*, 2017, č. 1, č. 2, č. 3.

12 ČORNÁ, Tina. Maliar Daniel Fischer: Väčšina ľudí starne. no nedozrieva. Rozhovor s autorom. In: *SME*. 5. 6. 2006.



Miloš Šejn: Vodopád Skaličky, Malá Lhota, Český ráj, 20. 1. 2008. Reprodukcia je prevzatá z publikácie KESNER, Ladislav. Miloš Šejn – Bytí krajinou. Revnice – Plzeň: Arbor vitae, Západočeská galerie v Plzni, 2010, s. 125.

Miloš Šejn – Bytí krajinou / Being Landscape

Výstavná sieň Masné krámy, Západočeská galéria v Plzni, 2010

Autor: Ladislav Kesner, kurátorka: Marcela Štýbrová

Představte si výchoz nějaké skály nebo osamělý potůček kdesi v houštině. Dojde-li ke komunikaci s těmito místy, ať už dotekem, otřením, přitisknutím, ponořením, znamená to navození celé sítě, humánně řečeno, mimojazykové mluvy. Získává-li má bytost něco na tomto místě, získává něco toto místo také ode mne. Proto je důležité naučit se komunikovat s krajinou právě s vědomím této skutečnosti. (Miloš Šejn)¹³

13 KESNER, Ladislav. Miloš Šejn – Bytí krajinou. Revnice – Plzeň: Arbor vitae, Západočeská galerie v Plzni, 2010, s. 38.



Antti Laitinen: Marionette, 2017, video



Petr Stibral: Les – kruhy, 2010, nájdené vetvy, špagát, ocelové laná, 5 x 11 m

Ako myslia lesy / How Forests Think

Oblasťná galéria Vysočiny, Jihlava, 2018

Kurátori: Lenka Dolanová, Michal Kindernay

Vystavujúce autorky a autori: Anca Benera + Arnold Estefán, Pavla Dvorská, Petr Gruber, Ilkka Halso, Sanna Hukkanen, Jitka Chrástková, Filip Kochan, Marie Ladrová, Antti Laitinen, Ondřej Maleček, Jakub Nepraš, Martyna Poznanska + Peter Cusack, Pavel Sterec, Petr Stibral, Rihards Vītols

Výstava se soustředí na zobrazení lesa v současném umění. Inspiruje se aktuálními vědeckými přístupy, které zdůrazňují „vášnivě vnoření“ do okolního mimo-lidského světa, rozšiřují sféru reprezentace, pracují s představou lesa coby propojeného a myslícího organismu. Na cestě k novému přístupu k rostlinné říši je podnětná spolupráce napříč obory a druhy. Název výstavy je převzat z knihy antropologa Eduarda Kohna How Forests Think, v níž se autor táže, co to znamená být člověkem v takto rozšířeném světě. (Lenka Dolanová, Michal Kindernay)



Helena Tóthová – Byť lesom / To Be a Forest

ATELIER XIII, Bratislava, 2018

Vo svojej tvorbe si kladiem otázku, či sa môže človek stať lesom. Skúmam, do akej miery môže človek do lesa preniknúť prostredníctvom svojich zmyslov a skúseností, a či sa príroda javí každému rovnako. Stať sa stromami, byť naraz tisíckami stromov a dýchať prostredníctvom tenkých, husto popretkávaných vlákien podhubia a zažiť, získať skúsenosť lesa. Sebec-ká túžba prevtelenia sa do prírody s možnosťou ponechať si ľudskú myseľ. (Helena Tóthová)

Helena Tóthová: YFBMH, 2018, olej na plátne, 155 cm x 155 cm.
Foto: autorka

Helena Tóthová: Budem chodiť so zviazanými rukami, 2018, olej na plátne, 165 x 145 cm. Foto: autorka

Helena Tóthová: Breza 2, 2018, kresba na papieri, 220 x 65 cm. Foto: autorka





Pohľad do výstavných priestorov Schaubmarovho mlyna s malbou Eriky Miklóšovej: 0:35:53, 2019, akryl na plátne, 90 x 135 cm. Majetok autorky. Foto: Juraj Starovecký, SNG

Do divočiny / Into the Wild

SNG, Schaubmarov mlyn v Pezinku, 2020

Kurátorka: Alexandra Tamášová

Vystavujúce autorky a autori: Artprospekt P.O.P (Ladislav Pagáč, Viktor Oravec, Milan Pagáč), Edmund Gwerk, Oto Hudec, Filip Jurkovič, Michal Kern, Július Koller, Michal Machciník, Erika Miklóšová, Monika Pascoe Mikyšková, Juliana Mrvová, Rastislav Podoba, Ludwik Holesz, Rastislav Sedlačík, Jana Želibská

Divočina pre mňa znamená už neexistujúci priestor alebo priestor veľmi, veľmi ďaleko. Evokuje vo mne synonymum slova nedostupnosť, nedostupný priestor. A takých priestorov máme celkovo už celkom málo, ak vôbec nejaké. Hľadám tam..., hľadám... samotné putovanie – pohyb je dobrý, dobrý pre získanie nadhľadu, odstupu od vecí každodenných... vtedy som off-line. (Erika Miklóšová)



Pohľad do výstavných priestorov Schaubmarovho mlyna s malbou Juliany Mrvej: Darwin's Nightmare (Netopier a krčiaznik), 2019, kombinovaná technika na plátne, 185 x 201 cm. Majetok autorky. Foto: Juraj Starovecký, SNG

Výstava sa zameria na moment vstupovania (civilizovaného) človeka – jednotlivca do divočiny, kam prichádza z rôznych dôvodov, najmä však preto, aby hľadal/-a a nachádzal/-a stratené vedomie jednoty. Výstava tak nakoniec nebude hovoriť ani tak o prírode (tá by tu bola aj bez nás), ale skôr o ľuďoch, ktorí sa od nej vzdávajú, alebo sa k nej vracajú; ničia ju alebo ochraňujú; prisvojujú si ju alebo sa jej poddávajú; boja sa jej, splyvajú s ňou, spievajú jej piesne. (Alexandra Tamášová)

Divočina je zaklínadlo a mýtický pojem z bánej krajiny, ktorá už neexistuje. Divočina je túžba, je to sen o svete pred ekologickou katastrofou, ktorú si začíname uvedomovať. Myslíme na ňu s bázňou a túžime do nej vstúpiť, vyhľadávame ju na cestách a snažíme sa dostať až na koniec zeme, kde je možno ešte kúsok divočiny ukrytý. (Juliana Mrvová)



Oto Hudec: Concert for Adishi Glacier, 2017, HD video, 8'50'', záber z videa. Majetok autora a Gandy Gallery.
Foto: Juraj Starovecký, SNG



Michal Machciník: Dutina, v ktorej sa utvára čas I., 2016, odliatok dutiny vytvorenej ďatľom, autorská technika, pur pena, drevo, 20 x 37 x 18 cm. Sklenené akvárium: v. 31,5 cm x š. 50,5 cm x h. 26,5 cm. Foto: Martin Daniš

4 cesty krajinou / 4 Ways Of Nature

Galéria mladých, Nitrianska galéria, 2020

Kurátor: Adrián Kobetič

Vystavujúce autorky a autori: Žofia Dubová, Jozef Pilát, Katarína Bajkayová, Michal Machciník

Napriek rozmanitosti majú vystavené diela okrem námetu spoločných niekoľko ďalších prvkov. Pracujú s koncepciami priestoru, jeho napĺňaním a vyprázdňovaním, hľadajú do diaľky i do tmy, skúmajú fyziológiu ľudského tela v dotyku s prírodou. (Adrián Kobetič)

Objekt sa vzťahuje k môjmu pôvodu – k malej tatranskej dedinke s ľubozvučným názvom Šuňava. Môj pradedo tu v mladosti kúpil pole a na jeho hraniciach zasadil dva červené smrek. Postupom času na lúke vyrástol zelený les, v ktorom dva najvyššie vrcholy boli práve stromy môjho pradeda. Vydané napospas osudu padli za obeť nelegálnemu výrubu. Po niekoľkých súdnych procesoch sa nám podarilo získať drevo naspäť. Drevo však už bolo vo forme dosiek. Táto história je vstupným bodom mojej inštalácie. Z dosky pradedkovho stromu som začal technikou drevorytu odtlačovať štruktúru letokruhov dreva na netkanej látke. Spoločne tak vytvorili metaforu kmeňa stromu a súčasne zobrazujú cyklickosť vo vesmíre. Odtlačené letokruhy dreva na plátne sa symbolicky znovu stali stromom. Dosky sa znovu vrátili do prírody. (Jozef Pilát)

Jozef Pilát: Mimesis, 2017 – 2019, drevoryt, netkaná textília, 250 x 250 x 1 000 cm





Jozef Pilát: Mimezis, 2017 – 2019, drevoryt, netkaná textília, 250 × 250 × 1 000 cm